

MÁTYÁS ANNA RÉKA

(*Károli Gáspár Református Egyetem*)

Magyar ember volt Kína keresztény tábornoka!

Egy hírlapi kacsza évtizedes karrierje a magyar sajtóban
(1927–1937)

Abstract

China's Christian General Was a Hungarian Man!

The Decade-Long Career of a Fake News Story in the Hungarian Press (1927–1937)

The study presents an instance of fake news that lasted for a decade in the nationalism of the Horthy era in 20th-century Hungary. Feng Yuxiang, referred to in the Hungarian press as the ‘Christian general of China’, was suggested to be of Hungarian origin after Igor Fengya, a judge for the Košice (Kassa) Appellate Court, had recognized his long-lost younger brother, Ireneus Fengya, in a portrait of the Chinese general taken and published in a Berlin magazine. The Feng–Fengya fake news occurrence was probably one of the earliest, most significant, and longest-lived China-related hoaxes with an international impact on the history of the modern Hungarian press. This piece of fake news spread twice in the Hungarian press between 1927 and 1936. The news was first reported on 22 February 1927, when the sensational announcement was made that Fengya Ireneus, the younger brother of Košice Appellate Court Judge Igor Fengya, was indeed General Feng Yuxiang. Various newspapers adopted the news story one after another, and even a press investigation was launched. Even the Chinese embassy in Vienna issued a statement about the life story of Feng Yuxiang. The news also spread in the United States, in connection with which the person concerned, Ireneus Fengya, also issued a statement. In his statement, he said that his brother, who lived in Košice, had told the truth about almost everything and that he was only wrong about Ireneus being the Chinese Christian general. According to him, he had arrived in California in 1893, and three years later he enlisted in the army, participating in the war on the Philippines. He was indeed in China during the Boxer Rebellion, where he was employed as an interpreter by the Ninth Infantry Regiment of the United States Army. During the outbreak of the Russo–Japanese War, he was in Manchuria and then he spent years in Siberia, China, Japan and other East Asian countries. However, for the past nine years, he had lived in Alaska, from where he occasionally travelled to Los Angeles. This news story was adopted by *The New York Times* the next day, but there were no reports in the Hungarian press that Ireneus Fengya himself spoke out about the publicity he had received. However, after a few years of absence, the fake news story appeared again briefly in 1936. However, the Košice Appellate Court judge did not live to see the revival, and the nature of the sensation did not prove to be so strong as to cause international attention. General Feng Yuxiang, who died in 1948, probably never learned about the Hungarian news legend about him. Overall, it can be concluded that the stories of the individuals involved in the fake news story came at an opportune time to meet the consciousness of the Turanist Hungarians turning East and of a nation that felt it had a greater calling.

Keywords: Feng Yuxiang, Warlord Era, fake news, turanism, hungarian press history, nationalism, Chinese history, Fengya-borthers

Bevezetés¹

A Feng–Fengya-hírlégenda lehetett a modern magyar sajtótörténet egyik legkorábbi, de mindenképpen a leghosszabb életű és legjelentősebb, nemzetközi hatású, kínai vonatkozású hírlapi kacsája, álhíre. A magyar sajtóban 1927 februárjában kelt szárnyra a hír, hogy Feng Yuxiang 馮玉祥² (1882–1948) – akit Kína keresztény tábornokaként is előszeretettel aposztrofáltak – valójában a felvidéki származású Fengya Ireneusz (1875–1940 után). A hír forrása az érintett testvéröccse, a kassai táblabíró, Fengya Igor (1876–1933) volt.³ A nemzetközi szenzációvá duzzadt hír ugyan alig egy hónap után eltűnt az újságok hasábjairól, de kimúlása csak tetszhalott állapotnak bizonyult, hiszen majd egy évtizeddel később, 1936 decemberében újraéledt, hogy újabb néhány hónapra lázban tartsa a szenzációra éhes újságolvasókat, és figyelmüket a nehezen követhető és érthető kínai eseményekre terelje.

Jelen tanulmányban egyrészt történeti szempontból mutatom be a kort, a hírhez kapcsolódó szereplőket, és vizsgálom ennek az álhírnek a magyar sajtóban befutott karrierjét, másrészt pedig annak elemzésére teszek kísérletet, hogy milyen feltételek, körülmények játszottak abban szerepet, hogy az 1920–30-as években ilyen sikeresnek és életképesnek bizonyulhatott.

A tanulmányban, a téma történeti háttérének, a kor szereplőinek bemutatásához, a modern másodlagos forrásokon – elemző, összefoglaló tanulmányok, monográfiák és kézikönyveken túl – korabeli forrásokat használtam fel, illetve ezekkel illusztráltam a korszak kínai történéseinek magyar nyelvű sajtóreceptcióját. Kutatásom forrásai tehát elsősorban az olyan korabeli magyar nyelvű sajtótermékek, napilapok, mint az *Ellenzék*, a *Kis Újság*, a *Magyarország*, a *Nemzeti Újság*, a *Népszava*, a *Pesti Hírlap*, a *Pesti Napló*, az *Uj Nemzedék* stb., illetve az álhírrrel kapcsolatban cikket közlő külföldi, angol és német nyelvű lapok.

¹ Jelen tanulmány a 2021. évi 35. OTDK Humán Tudományi szekció, Orientalisztika I. tagozatán második helyezést elért pályamű átdolgozott változata. Az itt közölt cikkben elmaradnak a függelékben csatolt újságcikkek. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Tokaji Zsoltnak a szakmai támogatásáért.

² Dolgozatomban a műben előforduló kínai neveket és kifejezéseket *pinyin* 拼音 átírásban adom közre, ami alól azonban kivételt képeznek a korabeli újságcikkekben előforduló alakok, illetve a magyarban meghonosodott olyan nevek, mint Szun Jat-szen, Csang Kaj-sek, Kuomintang.

³ A korabeli forrásokban gyakorta keveredik a Fengya fivérek rokonsági viszonyának a meghatározása. Az életrajzi adatok alapján egyértelmű, hogy az 1875-ben született Fengya Ireneusz volt az idősebbik testvér, hiszen öccse, Igor csak a rákövetkező évben 1876-ban született. Az idézett forrásokban az esetleges tévedést nem javítottam.

Történelmi előzmények

Kínában az 1911-es forradalom eredményeképpen a felkelő erők megdöntötték az idegen, mandzsu dinasztia hatalmát. 1912. január 1-jén, amikor is Nankingban (Nanjing 南京) Szun Jat-szent (Sun Yixian 孫逸仙; 1866–1925) megválasztották a köztársaság ideiglenes elnökének, Kínában ekkor véget ért a több mint kétezer éves császárkor. Szun Jat-szen február 14-én lemondott elnöki címéről Yuan Shikai 袁世凱 (1859–1916) javára, forradalmi szervezetéből, a Szövetséges Ligából (Tongmenghui 同盟會) pedig még ebben az évben megalapította a Kuomintangot (Guomintang 國民黨), vagyis a Nemzeti Pártot. Kína történelmének első választását is a Szun vezette Kuomintang nyerte. A hatalmát féltő Yuan Shikai rövidesen feloszlatta a Kuomintangot, és 1914 elején a nemzetgyűlést is szétkergette. A történészek a Yuan Shikai 1916 nyarán bekövetkezett halálától egészen 1928-ig – amikor is Csang Kaj-sek (Jiang Jieshi 蔣介石; 1887–1975) egyesítette Kínát – tartó időszakot a hadurak korának (*junfa shidai* 軍閥時代) nevezik.⁴ Ebben az időszakban az ország két részre szakadt: északon a militarista csoportok vezetői, a független katonai kormányzók, az úgynevezett hadurak váltogatják egymást a pekingi kormány élén, délen pedig a Szun Jat-szenhez és elveihez hű erők, a déli militarista csoport katonai támogatásával alakítanak kormányt előbb Kantonban, majd 1918-tól Sanghajban. A mindenkori kínai belpolitikai viszonyokat a hadurak és civil szövetségeseinek gyorsan – Nyugatról nézve sokszor rapszodikusán – változó rendszere határozta meg. A hadurak uralma idején Kína az anarchia szélére sodródott: dúlt a banditizmus, kiszámíthatatlanná vált a mezőgazdasági, ipari termelés és kereskedelem, időről időre éhínségek sújtották a lakosságot, elsősorban a vidéki parasztságot. Egyes hadurak fő bevételét az ópiumtermelés és -kereskedelem jelentette, aminek következtében megnőtt az ópiumültetvények területe.

Ebben az időszakban nem tudott létrejönni olyan központi kormányzat, amelyet országosan elismertek volna. A tizenkét év során heten szolgáltak elnökként vagy kormányfőként, huszonnégy kabinet és öt parlament vagy országos gyűlés ülésezett, amelyek négy különböző alkotmányt is megszavaztak, semmissé téve a korábbi.⁵

1923-ban *Az Est hármaskönyve* ekként igyekszik összefoglalni az aktuális kínai eseményeket az olvasóközönségnek:

A Pekingben székelő központi kormány hatalma korántsem terjed ki az egész birodalomra. A katonai kormányzók (*tuchun*-ok [*dujun*]) jobbra függetlenítették magukat a tartományokban, s ezeken a területeken a központi kormány nem hajthatja végre akarátát. Az igazi hatalmat *két tuchun* (Vu-Pei-Fu [Wu Peifu] és

⁴ Gernet 2001: 474–476.

⁵ Jordán 1999: 36.

Csang-Cso-Lin [Zhang Zuolin] gyakorolja. Az egyik az északi tartományokat, hajtotta kardja alá, a másik a délkeletet. A két tábornok állandóan verseng és háborúskodik egymással.⁶

Az egymással rivalizáló hadurak természetesen pozícióik megőrzéséhez, megerősítéséhez nyugati vagy japán szövetségeseket is igyekeztek találni. A kölcsönök, valamint a világháború után feleslegessé vált és elavult fegyverek importja jelentették a legnagyobb segítséget. Ebben az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Oroszország és Japán bizonyult leginkább partnernek, ezek az országok az egyes hadurak támogatásával saját gazdasági pozíciójukat, befektetéseiket politikai befolyásukat és konkurenseik kiszorítását remélték elérni.⁷

A magyar sajtó ebben az időben is rendszeresen, már-már indokolatlannak tűnő részletességgel ad hírt a kínai eseményekről, amelyek a magyar közvélemény számára mégis szinte áttekinthetetlenek, követhetetlenek, zavarosak. 1925-ben az egyik újságíró ekként indokolja a magyar sajtóban, Kínával kapcsolatban megjelent hírek, cikkek, írások nagy számát:

Mint valami távoli és egzotikus mozaiknak a darabjai, úgy jutnak el hozzánk a kínai állapotokról szóló hírek. Valójában mindaz, ami a távol keleti birodalomban történik, nem is érdekelne bennünket jobban, mint egy keleti mese, ha az európai nagyhatalmak kínai érdekeltségei nem tennék a kínai kérdést egyúttal európai kérdéssé is.⁸

Mivel a kínai belpolitikába beavatkozó államok között Anglia és a bolsevik Oroszország is jelen van, az Európában kiéleződő legfőbb ideológiai szembenállás: a kapitalista demokrácia, illetve a kommunista diktatúra feloldhatatlan ellentéte Kínában is ideológiai törésvonalat okozott. Egy, 1925 nyarán megjelent cikknek, amelynek címe: „A vörös és sárga veszedelem. Az orosz kommunizmus és a kínai nacionalizmus egy úton. A Távol-Keleten megbomlott a fehér faj egységes frontja”, a következők olvashatók:

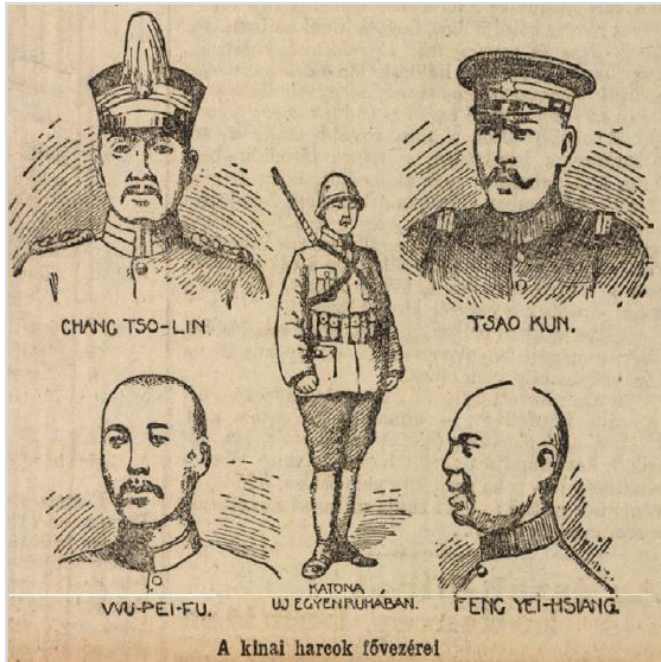
Ami a magyar közönségnek csak érdekes vagy izgató újdonság, Angliában mélyen belevág a gazdasági életbe és komoly gondokat okoz a brit világbirodalom politikáját irányító államférfiaknak. Budapesten valószínűleg kevés ember gondol arra, mily horribilis károk érték már eddig is az angol kereskedelmet és hajós-társaságokat a kínai kikötőkben kitört munkássztrájk és az angol áruknak a mennyei birodalom egész területén megkezdett bojkottja következtében.⁹

⁶ *Az Est hármaskönyve* 1923: 379–380.

⁷ Gernet 2001: 474; Jordán 1999: 34–37.

⁸ *PN* 1925, 277. sz. (december 6.): 44.

⁹ *NU* 1925, 143. sz. (június 28.): 3.

1. kép. A kínai hadurakat ismertető grafika 1926-ból

Nyugaton tehát aggódva nézik, hogy a kínai nacionalizmus mikor ölt ismét olyan méreteket, amely a XIX. század második felében fellángolt idegengyűlölethez vezetett, és az 1900-ban bekövetkezett bokszerlázadásban tetőzött. Új lendületet kap a „sárga veszedelem” rémképe, amely immár szövetségre kelve a bolsevik fenyegetéssel, még ijesztőbbnek hatott. 1927-re, a külföldi, különösen az angol érdekeltséget ért kínai atrocitások következményeképpen a kínai polgárháborúban a nyugati sajtó már az új bokszerlázadást vizionálta. A „Kínában kitört az új boxerlázadás. Teljes felfordulás Kelet-Ázsiában. A kínaiak egységes frontot alkotnak Európa és Amerika ellen. Életveszedelemben az idegenek” címmel megjelent cikkben az olvasható: „Kétségtelen, hogy a kínai zavart Moszkvából irányítják; ennek a hatalmas birodalomnak forradalmasításával akarnak a vörös veszedelem után sárga veszedelmet Európára zúdítani.”¹

1927-re a déli Csang Kaj-sek vált Kína legerősebb katonai vezetőjévé, aki győzelmeit követően nekiláthatott Kína egyesítésének, kormányát pedig nem Pekingben, hanem a déli történelmi fővárosban, Nankingben állította fel. Ezzel

¹ NU 1927, 5. sz. (január 8.): 5.

új korszak vette kezdetét, amelyet a történelemírás a nankingi évtized (1927–1937) néven ismer.¹¹

Kína hadurai és Feng Yuxiang, a keresztény tábornok

Feng Yuxiang,¹² mint a kínai események alakítójának neve először 1924 második felében jelenik meg a nyugati nyelvű, így a magyar sajtóban is. Ekkortól jelentkezett be a korszakot meghatározó kínai hadurak sorába.

Ettől a perctől kezdve Feng-Yu-Sziang [Feng Yuxiang] mosolygó, pirospozsgás, kerek arca minduntalan feltűnik a modern Kína lángokban égő horizontján. Kína és a Távols-Kelet ismerői több, mint negyedszázad óta vizsgálják ezt a hunyorgó arcot, kutatják Feng-Yu-Sziang titkát, anélkül, hogy rájöttek volna, milyen gondolatokat, eszméket, vágyakat és szenvedélyeket rejteget lelkének és agyának titokzatos mélységeiben ez a különös ember, akit „keresztény tábornok” néven tanult megismerni Kína és a világ. Erős, mint a gorilla, bátor, mint az oroszlan, gyors, mint Mandzsúria tigrisei és ravaszabb, mint a legravaszabb róka. Feng-Yu-Sziang bikaalakjával ott mered mindamaz izgalmas, különös, fantasztikus események középpontjában, melyeknek eszeveszett kavargása időnként a teljes anarchia zagyva hullámaival önti el a szerencsétlen Kínát.¹³

A hadurak a nyugati sajtóban egy távoli, egzotikus világ szereplőiként jelennek meg a nyugati közönség számára, akiknek személyét egyáltalán nem volt egyszerű megkülönböztetni, politikai céljaikat, hadászati tevékenységüket átlátni. Éppen ezért a nyugati nyelvű sajtóra jellemző, hogy a legjelentősebb hadurakról rendszerint már-már regényhősökként adnak hírt, akik nem egy esetben még afféle *epitheton ornans*szal is rendelkeznek.

Yan Xishan 閻錫山 (1883–1960) tábornok például, közkeletű „beceneve” szerint, a „modell kormányzó” (*mofan dujun* 模範督軍), Shanxi 山西 területén a demokrácia, a militarizmus, az individualizmus, a kapitalizmus, a szocializmus, a kommunizmus, az imperializmus, az univerzalizmus, az anarchizmus és

¹¹ Jordán 1999: 61–81.

¹² Akárcsak a többi kínai politikai, katonai szereplő esetében, Feng Yuxiang estében is megnevezhette az azonosítást az egységes latin betűs átírás hiánya – különösen igaz ez a magyar nyelvű sajtóra, amely attól függően, hogy milyen idegen nyelvű (német, angol, francia stb.) forrásból merített, egymástól rendkívül eltérő formában közölte a tábornok nevét. A több tucat átírásváltozat között a következők bukkannak fel: Feng Yu Hsiang, Feng-Yu-Hsiang, Feng Yu Siang, Feng-Yü-Hsziang, Feng-jü-Hsziang, Feng-Yu-Szeang, Feng You Sziang, Feng Yu Hszian, Feng Yu Hsziang, Feng Ju, Feng Ju Sian, Feng-Ju-Shiang, Feng Ju Sziang, Feng-Ju-Hsziang, Fengju-sziang, Fengju-Sziang, Fengju-csiang, Feng-Yu-Sziang, Feng Yu Liang, Feng-Shü-Liang stb.

¹³ *E* 1938. 71. sz. (március 27.): 9.

a konfucianizmus elemeiből vegyítve egyfajta szinkretikus hitvallást alakított ki magának.¹⁴ Az általa uralt és felügyelt tartomány területén fenntartotta a vasutak eltérő nyomtávolságát, hogy nehezebben lehessen megtámadni, ami egyben szinte ellehetetlenítette az olyan legfontosabb helyi termékek exportját is, mint a vas és a szén.

Wu Peifu 吴佩孚 (1874–1939), a „filozófus tábornok” (*rujiang* 儒将), aki eredetileg egy, a császári vizsgát sikerrel letett mandarin volt. A magát a konfucianus tanok őrzőjének valló és erősen nacionalista tábornok japán katonai kiképzésben is részesült. Egyfajta demokratikus militarizmust kívánt meghonosítani Kínában.¹⁵ Trebitsch Ignác (1879–1943), a magyar származású, nemzetközi hírű kalandor, aki feltehetően több ország titkosszolgálatával is együttműködött, és akinek személyét több államcsínnyel és bűncselekménnyel is összekötötték, 1922-ben Kínába érkezett, és az angolok által támogatott Wu tábornoknak is felajánlotta a szolgálatait. A magyar sajtóban is megjelent önéletrajzában ekként mutatja be Kína egyik legerősebb, leghatalmasabb hadurát és annak dolgozószobáját:

Könyveket láttam a falon s könyvekkel volt tele az óriási asztal is, amely mögött a tábornagy ült, mikor beléptem. Mikor meglátott engem, felállt. Közepes növésű, közepes testierejű ember impresszióját tette rám. Körülbelül ötvenévesre becsültem. Nem volt egyenruhában, hanem sötét kínai civilviseletben. Különös volt a haja. Rókaprémszínűen vörös volt és egészen rövidre nyírt. A bajusza is vörös volt – alig néhány szálból állt.¹⁶

1924 októberében, az *Uj Nemzedék* hasábjain „Egy csavargó regényes pályafutása a trónig” címen olvasható Zhang Zuolin 張作霖 (1875–1928) marsall életútja. A hazai olvasók megtudhatják, hogy a szegény, sőt koldussorból származó Zhang egy mosónő fia volt, akit tizenhat évesen besoroztak, majd a sebesülését követően francia apácák találtak rá, és ápolták. Zhang ugyan a nővérek unszolására meg is keresztelkedett, de nem sokkal később hat csavargó társával megalapították a „Vörös Szakáll” rablóbandát, amely egy év múlva már tizenötezer főt számlált.¹⁷ Szervezete katonai szolgálatait reguláris keretek között elsőként a japánok vették igénybe egy, az oroszok elleni támadás alkalmával az 1904–1905-ös orosz–japán háború idején Mandzsúriában. 1916-ban már Mandzsúria teljhatalmú haduraként jelenik meg a történelem színpadán, aki bevallottan a japánok érdekeit szem előtt tartva kormányozta a hatalmas ország-részt. Ő lett azon hadurak egyike, aki racionális gazdaságpolitikát folytatott.

¹⁴ Fenby 2008: 147.

¹⁵ Fenby 2008: 148.

¹⁶ *EK* 1931. 30. sz. (február 6.): 7.

¹⁷ *UN* 1924. 213. sz. (október 9.): 6.

1926 júniusában, a *Magyarországban* megjelent „Kína diktátoránál” cikkben ez olvasható róla:

Középkori rablólovag?! Íme: Itt áll előttem egy fázós kis szeminarista, aki egészen elvész dúsán hímzett ruhájában. A keze csodálatosan finom. Zavart mosolya, mintha mentegetőzne. Lágyan beszél, meggondoltan és időről-időre egy udvarias, csöndes gesztus. Szinte örülök, hogy nem uniformisban látom, az óriási epolettek, a csillogó kitüntetések alatt szinte összetörne ez a vézna emberke. Íme a férfi, akinek a nevéől ma egész Kína retteg!¹⁸

Mindközül talán a leghírhedtebb hadúr Zhang Zongchang 張宗昌 (1881–1932) volt, akit játékszenvedélye miatt a kínai dominó, a *pai gow* (*pai jiu* 牌九), északkelet Kínában elterjedt megnevezése, a „kutyahúsevés” után „kutyahústábornoknak” (*guoruo jiangjun* 狗肉將軍) csúfoltak katonái. A másik gúnyneve a „hármat nem tudó tábornok” (*san bu zhi jiangjun* 三不知將軍), mert egyik saját versében azt írta, hogy fogalma sincs, mennyi katonája van, hogy mennyi pénzzel rendelkezik, és hogy hány nővel volt dolga. Kortársai szerint, az ópiumtól puffadt arcú Zhang mindenki által gyűlölt szörnyeteg volt. Brutalitására jellemző, hogy kedvelte saját kardjával szétvágni a hadifoglyok fejét. Gyakorta férfiasságával és hatalmas nemi szerve méretével büszkélkedett. Háremében nemcsak ázsiai nők, de orosz, francia és egy magát amerikainak valló asszonyt is tartott, akiket egyik profán verse szerint csupán számokkal jelölt, de ezeket is rendre elfelejtette.¹⁹

Mint láthattuk, a kínai hadurak közül nem csak Feng Yuxiang tért át a keresztény hitre, a banditává lett Zhang Zuolinnel ellentétben azonban ő szigorú, puritán, keresztényi életmódjával kiérdemelte a „keresztény tábornok” (*jidu jiangjun* 基督將軍) jelzőt. Az életpályájának, katonai és politikai karrierjére vonatkozó legfontosabb elsődleges forrása az önéletrajza.²⁰ A nemzetközi közvélemény, a nyugati és a hazai újságolvasók számára negyvenkét éves koráig szinte teljesen ismeretlen Feng 1882. november 6-án született Anhui 安徽 tartománybeli Chaohu-ban 巢湖. Életútját már származása is meghatározta, hiszen apja a mandzsui Császári Hadsereg tisztjeként szolgált. Még gyermekként, alig tizennégy évesen lépett be maga is a hadsereg kötelékébe. Két éven át úgynevezett „helyettes katonaként” (*fu bing* 副兵) szolgált, amely a lehető legalacsonyabb rangnak számított a korabeli hadseregben. A helyettes katonák zsoldot, fizetést nem kaptak, csak egyenruhára és kosztra számíthattak. Innen küzdte fel magát Feng a már fizetésben is részesülő reguláris katonák sorába. A szívós, fegyelmezett és ambiciózus ifjú 1902-ben helyet kapott Yuan Shikai újonnan szerveződő modern hadseregébe.

¹⁸ M 1926. 129. sz. (június 11.): 4.

¹⁹ Fenby 2008: 147.

²⁰ Feng 2006.

1911-ben Feng dezertált, és csatlakozott a mandzsu dinasztia ellen felkelő dél-kínai lázadókhoz. A lázadás leverése után hároméves börtönbüntetést kapott. A dinasztia bukását követően, 1914-ben, Yuan Shikai kormányának idején azonban visszanyerte szabadságát és katonai rangját is. Feng, akárcsak számos fiatal tiszt a korban, különböző forradalmi akciókban vett részt, egy ízben árulás vádjával majdnem ki is végezték. Katonai karrierjében jelentős állomást jelentett, amikor 1921-ben kinevezték egy Shaanxi 陝西 tartományi hadosztály parancsnokának.

Feng 1914-ben tért át a keresztény hitre, amikor is betért az Egyesült Államokban alapított Püspöki Metodista Egyházba (Methodist Episcopal Church).²¹ Már hadúri karrierje előtt keresztényi erkölcsöket valló életet élt, amelyet hadseregében is megkövetelt. Seregében megtiltotta a prostitúciót, a szerencsejátékot, valamint az ópium- és a morfiumbereskedelmet. A kínai forrásokban 1919-től kezdve emlegetik „keresztény tábornokként”.²² Ebben az évben jelenik meg az első nyugati nyelven hozzáférhető, angolul olvasható rövid életrajza is Jonathan Goforth (1858–1936) kanadai presbiteriánus misszionárius tollából.²³

Az 1920-as évek elején Feng csatlakozott az északi hadurak, az egykori Zhili 直隸 tartományról (a mai Hebei 河北) elnevezett szövetségéhez, az úgynevezett „Zhili-klikkhez” (*Zhili xi junfa* 直隸系軍閥), amelynek egyik vezetője Wu Peifu volt. 1922-ben győzelmet arattak a Zhang Zuolin vezette, északkelet-kínai, a japánok által támogatott Fengtian-klikk (*Feng xi junfa* 奉系軍閥) felett. Erre az időre tehető Fengnek a Szovjetunióhoz való közeledése is.

Wu Peifu miután lefokoztatta Fenge, Peking külvárosának védelmére rendelte. Ez volt az az esemény, amelynek kapcsán Feng Yuxiang neve első ízben felbukkan a nyugati és egyben a magyar nyelvű sajtóban. A *Pesti Napló* 1924. szeptember 21-én ad hírt arról, hogy a Pekingért folytatott véres harcokban „Vu [Wu] tábornok legjobb tisztjét, a keresztény vallású Feng Ju-hsiang [Feng Yuxiang] tábornokot állította a csapata élére”.²⁴

Feng, aki ekkor már szimpatizált Szun Jat-szen politikai elveivel és célkitűzéseivel, 1923-ban két társával közösen egy, az északi kormány megdöntését célzó puccs terveit kezdték előkészíteni. Ennek végrehajtására 1924-ben, a második Zhili–Fengtian-háború idején kínálkozott a kedvező alkalom, amikor is a keresztény tábornok egy japán tiszt közvetítésével átállt Zhang Zuolin oldalára. Árulásáért cserébe egymillió jent kapott, amelynek segítségével október 23-án végrehajtotta a pekingi puccsot, amely egyben a Cao Kun 曹錕 (1862–1938) elnök vezette északi kormány végét is jelentette. Feng azonnal radiká-

²¹ Sheridan 1966: 55.

²² Sheridan 1966: 82.

²³ Goforth 1919.

²⁴ *PN* 1924. 197. sz. (szeptember 21.): 11.

lis változtatásokat eszközölt Kínában, amelytől a polgárháború végét és Kína hön áhított egyesítését remélte. Miután lemondatta a korrupt Cao Kun elnököt, helyére a sokkal liberálisabb Huang Fu-t 黃郛 (1883–1936) helyezte. Kiűzte a császári hatalmától már megfosztott Pu Yi-t 溥儀 (1906–1967), az utolsó kínai császárt a Tiltott Városból, és Pekingbe hívta Szun Jat-szent, hogy újjáélessze a köztársaságot, és egyesítse a nemzetet. Szun betegsége ellenére is Pekingbe utazott ugyan, de 1925 áprilisában bekövetkezett halála miatt, érdemleges előrelépések nem történtek.

Fengét árulása, illetve árulásának eredménye végképp a kínai történések meghatározó alakjává avatták, és ekkortól kezdve a nyugati nyelvű sajtóban is a kínai tudósítások állandó szereplőjévé válik. A Kínáért és a teljhatalomért marakodó kínai hadurak közül a nyugati közvélemény szemében, kereszténysége okán Feng válik a legszimpatikusabb, a legemberibb hadúrrá. 1925 augusztusában az *Ujság* – kiemelve a tábornok keresztényi hitének jelentőségét – a következőképpen mutatja be:

Azok között a katonai államférfiak vagy kalandorok között – mind a két elnevezés talál –, akiket a forrongó Kína a legutolsó tíz esztendő alatt felszínre vetett, a legérdekesebb egyéniségek egyike Feng-Ju-Hsziang [Feng Yuxiang], a keresztény tábornok, ahogy általában nevezik. A keresztény vallás felvétele Kínában – és Japánban is – nemcsak áttérést jelent egyik vallásról a másikra, hanem sok tekintetben az ósdi tradíciókkal való szakítást és a nyugati kultúrához és civilizációhoz való csatlakozást is. Sok esetben pedig csakis ezt jelenti. Egyes modern gondolkodású kínaiak külsőleg, a nyugati vallásra való áttéréssel dokumentálják, hogy a haladás és az újkori civilizáció hívei. Feng-Ju-Hsziang tábornok esetében az áttérésnek ez a jelentősége mindenesetre hangsúlyozódik. A tábornok az ifjú kínai mozgalom élén áll s politikailag – amennyiben nyilatkozatait őszintéknek lehet tekinteni – a legradikálisabb valamennyi kínai vezér között, akik a hatalomért marakodnak.²⁵

Fengnek, miután 1926 januárjában vereséget szenvedett a Fengtian-klikk elleni háborúban, fel kellett adnia Pekinget, és seregével visszavonulni kényszerült.

A nyugati sajtó szemében eddig is szovjetbarátnak tartott Feng, miután augusztusban Moszkvába utazott, már a Szovjetunióba történt meneküléséről cikkeztek, és azt latolgatták, hogy vajon távozása Kínából végérvényes-e, avagy bolsevik segítséggel új hadsereg felállításán dolgozik. Feng katonai és politikai karrierjében az újabb fordulatot az jelentette, amikor szeptemberben visszatért Kínába, és nem sokkal később belépett a Kuomintangba. Seregét beolvasztotta a Nemzeti Forradalmi Hadseregbe, majd az északi hadjárat során ellenőrzése alá vonta Észak-Közép-Kína nagy részét, ennek eredményeképpen a japá-

²⁵ U 1925, 27. sz. (augusztus 12.): 2.

nok által támogatott Zhang Zuolin csapataival kénytelen volt visszavonulni Mandzsúriába.

2. kép. Az 1926 januárjában vereséget szenvedett Feng Yuxiang európai „tanulmányútról” tudósító hír

Erre az időszakra, 1926 végére tehető annak a meg nem nevezett berlini lapnak a híradása, amelynek fényképes illusztrációjában a kassai táblabíró, Fengya Igor felismerni vélte testvérbátyját.

Feng 1929-re egyre inkább elégedetlenné vált a Csang Kaj-sek vezette nankingi kormány politikájával, amely márciusra már újabb fegyveres konfliktussal fenyegetett. Az ekkoriban diplomataként tevékenykedő újságíró, Ottlik György (1889–1966) 1929 júliusában ekként értékeli Feng szembefordulását Csang Kaj-sekkel:

Nehéz azonban ma megérteni, hogy ez az utóbbi mért maradt akkor semleges, minthogy azóta szünet nélkül provokálja a nankingi kormányt s különösen annak elnökét, riválisát, Csiang-Kai-Csek [Csang Kaj-sek] tábornokot, akinek köszönhető Kínának a kommunista agitációtól való majdnem teljes megtisztítása. Feng úgy látszik időközben ismét a moszkvai pénz és a bolsevista agitátorok befolyása alá került és így a tiszta nacionalizmus s a zavaros, személyes ambíciókkal vegyes, részben kommunista, részben militarista kalandorkodás között ismét megütközésre kerül a sor.²⁶

Az 1929 márciusában kirobbant, úgynevezett közép-síksági háborúban Feng és szövetségesei 1930 novemberére teljes vereséget szenvednek Csang Kaj-sek seregeitől. Ezt követően a hadsereg nélkül maradt, katonai hatalmától megfosztott Feng szavakban ostromozta tovább Csang nankingi kormányát, amiért az komolyabb katonai ellenállás nélkül engedte át Mandzsúriát a japánoknak.

1933. május 26-án a Japán-ellenes hadsereg vezetője lett, melynek eredményeképpen egy 100 000 katonát számláló hadsereg tábornokaként vette fel a harcot a mandzsúriai és japán erőkkel szemben. Július végén bizalmi embereivel bizottságot alakított, amelynek célkitűzése a négy északkeleti tartomány visszafoglalása volt. Csang Kaj-sek, attól való félelmében, hogy a Japán-ellenes hadsereg kommunista befolyás alá kerülhet, hatvanezer fős sereget küldött ellene. A két tűz közé, kilátástalan helyzetbe került Feng így inkább lemondott és visszavonult.

1935-ben bocsánatot nyert, és ismét a Kuomintangot támogatta, sőt 1935-től 1938-ig a névleges hatalommal járó Nemzeti Katonai Tanács alelnöke is volt, majd 1945-ig a Tanács tagja maradt. A második kínai–japán háború (1937. július 7. – 1945. szeptember 2.) idején hadseregarancsnokként tevékenykedett. A néhány hónapig vendéglőadóként az Egyesült Államokban tartózkodó Feng Yuxiang útban a Szovjetunió felé, 1948. szeptember 1-jén halt meg egyik lányával együtt a Fekete-tengeren, amikor is a New Yorkból Odesszába tartó hajó ismeretlen körülmények között kigyulladt. Halálhíre a magyar sajtóban szinte teljesen visszhang nélkül maradt.

²⁶ MSZ 1929. július: 300.

A turanizmus szerepe a kínai események megítélésében

A kutatásomban a megjelölt téma alaposabb megértéséhez, a magyar vonatkozást illetően nem annyira a kor történelmi, eseménytörténeti áttekintése a kívánatos – mint a kínai vonatkozásban –, hanem sokkal inkább a XX. század első évtizedeinek eszmetörténete, amelyre eszmék, ideológiák szempontjából a turanizmus volt a legnagyobb hatással.²⁷

A sokszor egymásnak is gyökeresen ellentmondó értelmezéssel definiált turanizmust Farkas Ildikó „keleti orientáció”-ként írja le.²⁸ A századfordulón megjelenő turanizmus kialakulását és meggyökeresedését olyan tényezők segítették elő, mint a magyar nemesi nacionalizmus fejlődése, a Monarchia külpolitikája, a nyugaton dívó „Kelet-mánia”, de a honfoglalás ezredik évfordulója, a milleniumi készülődés és ünnepségek szintén Kelet felé fordították a közvélemény figyelmét. A turanizmus kialakulásában nem elhanyagolható az ekkoriban éledő pánszláv és pángermán mozgalmaktól való félelem sem, „melynek háttérében a magyar közgondolkodásra nagy hatással bíró herderi jóslat állt, miszerint a magyar nép rokontalan Európában, s el fog tűnni az őt körülvevő germán és szláv népek tengerében”.²⁹

A turanista eszme és mozgalom Trianon, az addigi nagyreményű tervek látványos és tragikus összeomlása, a történelmi Magyarország megszűnése után új lendületet kapott. Farkas Ildikó ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmaz:

A „Nyugat trianoni árulása” miatt a „hálátlan Európa” iránti csalódottság és a pesszimista „egyedül vagyunk” érzés vezette a társadalom különböző rétegeit a turánizmushoz, hogy Keleten keressenek barátokat, rokonokat, szövetségeseket Magyarország számára, s így az ország kitorhessen elszigeteltségéből, s újra elfoglalhassa a nemzetek között az őt megillető helyet. A turánizmus eszmeköre tehát némileg átalakult: mint gazdasági és politikai program végképp illúzióknak bizonyult (hívei persze még így is maradtak, akik a meggyöngült és kicsiny országban tovább dédelgették a nagyhatalmiság ábrándját), ugyanakkor új funkciót kapott a defenzív irányzat, a nemzetvédő szemlélet előtérbe kerülésével.

²⁷ A turanizmus tudományos vizsgálatára jószerint a XXI. század elejéig nem került sor. A téma első, modern tudományos feldolgozása Farkas Ildikó nevéhez fűződik, aki 2001-ben védte meg *A turanizmus* című PhD-disszertációját, amely azonban nyomtatásban nem jelent meg. A turanizmus és japán kapcsolatára vonatkozóan említésre méltó cikkét lásd Farkas 2022. Megemlítendő még Szendrei László (lásd Szendrei 2010) és Ablonczy Balázs (lásd Ablonczy 2016) munkája, amelyeket tanulmányom készítése során magam is haszonnal forgattam.

²⁸ Farkas 1993: 860.

²⁹ Farkas 1993: 861–862.

A megváltozott igényeknek megfelelően a különböző értelmezések immár szervezetileg is elkülönültek egymástól.³⁰

1920-ban a Turáni Társaság mellett megalakult a jóval radikálisabb, egyértelműen szélsőjobboldali Turán Szövetség, amely határozottan nyugatellenes programot hirdetett, miközben a keleti (vagyis a turáni) felsőbbrendűséget hangoztatta. Képviselői elengedhetetlennek tartották a keleti orientáció és a turáni fajiság tudatának kifejlesztését és megszilárdítását a magyarság körében. A Szövetség antiszemitizmussal is kiegészített ideológiája a fajvédelem mellett a nemzeti öntudat újjáélesztése volt, amelynek érdekében kiadványokat, tudománytalan „ismeretterjesztő” cikkeket, tanulmányokat jelentettek meg. A turanizmus e szárnyának tagjai a politikai kérdésekben a kormány jobboldali radikális ellenzékének a véleményét képviselték. A Szövetség 1923-ra a konszolidáció és a belső ellentétek miatt felbomlott, és több kisebb szervezetre esett szét. Ezek a szervezetek majd a harmincas években tesznek kísérletet arra, hogy a turanizmust a faji mozgalom programjaként újrafogalmazzák és elterjesszék.³¹

Annak ellenére, hogy a turanizmus japán, török, bolgár stb. vonatkozásban számos alapos, kimerítő kutatás tárgya volt, amelyekkel kapcsolatban kiváló tanulmányok, sőt monográfiák is napvilágot láttak, a mozgalom, az ideológia Kínához való viszonyulásának tudományos igényű leírása, bemutatása és értékelése mind a mai napig várat magára. Az ilyen kutatások különösen izgalmas és tanulságos eredményekre vezethetnének a korban elterjedt „sárga veszedelem” hiedelmének, valamint a kínai–japán ellentétek, politikai és katonai konfliktusok, valamint a XIX. századból átörökölt őshazakutatás romantikus eszményének fényében.

A kutatásom szempontjából igen érdekes az az 1925-ben megjelent cikk, amely a turanizmus radikális szárnyának ideológiáját valló, a költőként és íróként is számontartott Kiss Menyhért (1880–1934) nemzetgyűlési képviselő tollából származik. A „Sun Yat Sen [Szun Jat-szen] és a magyar fajvédelem” című írásában, amely *A Nép* című szélsőjobboldali napilapban jelent meg a következőképpen jellemzi a turanizmus viszonyát Ázsiához, a nacionalista fajvédelem meglétét, szükségességét és nagyszerűségét Kínában:

Míg mi sokan szeretnénk visszamenni a turáni népek őshazájába, Ázsiába, úgy látszik világesemények történnek Ázsiában is. A sárga turáni faj ráeszmélt, hogy az európai fehérek gazdag gyarmatként kezelik, elnyomják és kifosztják őket, s ezt úgy mondják ők, hogy nyugati kultúrát terjesztenek. Ázsia végeláthatatlan síkságain, völgyein, hegyein felébredtek a népek. Az orosz kommunisták a maguk sikerének tartják, hogy e hatalmas felszabadító mozgalmak az ő marxista tanaik

³⁰ Farkas 1993: 864.

³¹ Farkas 1993: 864–865.

nyomán támadtak. Azonban tévednek, mert tanaikból a turániak annyit vettek át, amennyit a faj érdeke megkívánt [...] Ez tiszta fajvédelem [...] Mi magyarok, bár ezer év alatt átfehéredtünk, mégis a vérünk azonosságának forró áhítatával kell hogy figyeljünk Sun Yat Senre, Ghándira, a japánokra és kínaiakra.³²

Kiss Menyhért írásában is megjelenik a magyarság ázsiai rokonításának eszménye, sőt ő már Szun Jat-szen vonásaiban is a dicső magyar elődök, a „turáni lovas” külső jegyeit véli felfedezni:

Sun Yat Sen [Szun Jat-szen] [...] fényképét is bemutatja a híres sárga vezérnek. Mintha nyárádremetei Kacsó István székely atyánkfia csontos szittyaaarcát lát-nám, tiszta magyar típus, kicsi, mélytüzű szemek, domború homlok, kemény áll, lapos, elől vastagodó széles orr.³³

A hírlapi kacsá első szárnyalása

1927. február 22-én, a *Pesti Hirlapban*, a *Kassai Naplóra* hivatkozva jelent meg a hír, miszerint „Feng-Ju-Sziang [Feng Yuxiang] tábornok – egy kassai táblabíró öccse”. A cikk szerint a kassai táblabíró egy berlini képes újságban pillantotta meg a kínai tábornok portréját, akiben azonnal felismerte eltűnt öccsét. Hogy biztos legyen mindebben a berlini lap szerkesztőségéből elkérte Feng Yuxiang fényképének eredetijét is, amelyet levélben meg is küldtek neki.

Öcsém az eperjesi gimnáziumban végezte tanulmányait, igen eleven eszű gyermek volt, akit kalandvágó természete nem hagyott nyugton. A VII-ik osztályból ki is maradt és beállt a tengerészethez. Tervei azonban nem sikerültek, hamarosan hazajött és befejezte tanulmányait. Az érettségi után bevonult az osztrák-magyar hadseregbe, hogy önkéntesi évét leszolgálja. Itt tiszthelyettségig vitte föl, majd mikor leszolgált katonai idejét, kivándorolt Amerikába. Amerika éppen akkor vívta nagy háborúját a spanyolokkal a Filippini-szigetek birtokáért és kalandosvérű öcsém, akinek kapóra jött a háború, nyomban fölajánlotta szolgálatait az amerikai hadvezetőségnek. Az amerikaiak örömmel fogadták a jó hírű osztrák-magyar hadsereg tisztjének jelentkezését és nyomban mint kapitányt beosztották az amerikai, hadseregbe. A fiatal kapitány végigküzdötte az amerikaiak, győzelmével végződött háborút és nem sokára rá őrnagy lett, majd kinevezték ezredessé. Ettől az időtől kezdve természetesen végleg Amerikában telepedett le. Később hallottam róla, hogy közvetlenül a világháború előtt, egy amerikai hivatalos misszióval kiment Kínába és ott a kínai hadsereg szolgálatába szegődött. Ott nagy szerepet játszott s nőül vette egy keresztény kínai hercegnek a leányát. Az ő közbenjárására történt hogy 4–5 kínai keresztény püspököt

³² AN 1925, 14. sz. (január 18.): 8.

³³ Uo.

csak nemrégiben a pápa hivatalosan is fölszentelt Rómában. Természetesen most kettős mértékben érdekesek rám nézve a Kínában lejátszódó események, mert hiszen testvéröcsém oly nagy szerepet játszik a világtörténet e fejezetében. Alig várom nap nap után a róla szóló híreket, és csak azt kívánom: valami szerencsétlenség ne érje.³⁴

A cikkből csak annyi részlet derül ki, hogy a Fengya család érintett az ügyben anélkül, hogy akár a bíró, akár annak öccsének keresztnevét említenék.

Március 3-án az *Uj Barázda* című lap a *Prágai Magyar Hírlapra* hivatkozva hosszabb terjedelmű cikkben ismerteti és elemzi a hírt. Időközben ugyanis a prágai lap munkatársai azzal a kéréssel fordultak a bécsi kínai követséghez, hogy szíveskedjenek tájékoztatással szolgálni Feng tábornok származását illetően. A követség tájékoztatása szerint a tábornok „Kínában született, amerikai misszionáriusok nyerték meg a keresztény vallás számára”.

A kassai táblabírót azonban ez nem győzte meg. Egy huszonkét évvel korábban, az öccsétől kapott levélben írtakkal igyekezett állítását bizonyítani. A bizonyos levelet ugyanis öccse Kínából írta, amelyben megemlékezett arról, hogy a bokszerlázadás idején „milyen borzalmas mézszárlások folynak Kínában”, valamint említést tesz arról is, hogy „a peitangi [Beitang 北塘] erődök bevétele alkalmával tizenöt osztrák és magyar matróz is megsebesült”, ennek ostrománál ő maga is személyesen jelen volt. Fengya Igor elmeséli továbbá, hogy öccse aranyásó volt Alaszkában, de merthogy nem boldogult, beállt a hadseregbe. 1898 májusában, a spanyol–amerikai háborúban a Fülöp-szigetekért vívott tengeri ütközetben vitézül harcolt. Leszerelését követően kereskedőként utazott Kínába, ahol belecsöppent a bokszerlázadásba.

1911. május 8-án hallott hírt róla utoljára, de nem volt kétsége afelől, hogy öccse Kínában maradt, ahol páratlan katonai karriert csinált.³⁵

Ebből a cikkből már az is kiderül, hogy a kassai táblabíró neve: Fengya Igor, az eltűnt öccsét pedig Fengya Ireneusznak hívják, aki az Egyesült Államokban a Harry Fengya nevet használta.

Március 6-án a kolozsvári *Ellenzék* című lap ugyancsak terjedelmes cikkben állítja, hogy „mindjobban beigazolódik, hogy a híres kínai forradalmi vezér egy kassai táblabíró bátyja”. A cikk azt állítja, hogy a hír már az Egyesült Államokban is szenzáció, és már az amerikai lapok is dolgoznak a titok felderítésén. A bécsi kínai követség nyilatkozata nem győzte meg Fengya Igort, mert az:

[...] csak az arcvonásokra és azoknak kínai jellegére hivatkozik s a tábornok eredetéről csak annyit tud, hogy Jang-Ce-Kiang [Yangzijiang] vidékén született

³⁴ PH 1927, 42. sz. (február 22.): 9.

³⁵ UB 1927, 50. sz. (március 3.): 2.

és amerikai hittérítők nyerték meg a keresztény vallásnak. Az amerikai sajtó ellenben óriási érdeklődéssel követi a kassai táblabíró által adott nyomot s napról napra érkeznek Amerikából dr. Fengya címére a táviratok, amelyek bizonyos részletekre vonatkozólag kérnek felvilágosítást. Ez az amerikai nyomozás egy rendkívül súlyos bizonyítékot talált már eddig is amellet, hogy dr. Fengya testvéri érzése nem csalatkozott. Megállapította ugyanis először azt, amit dr. Fengya is igazol, hogy Harry Fengya már akkor is kitűnően beszélt kínaiul, amikor utolsó életjelét megadta. Másodsor pedig – és ez a döntő bizonyíték – megállapítást nyert az is, hogy Fengya Irén még 1913-ban levelezőlapot küldött Kínából amerikai ismerősének, amelyet úgy írt alá, hogy: Harry Feng-ju.³⁶

3. kép. Feng Yuxiang fényképével illusztrált hír a *Pesti Hirlap* 1927. február 27-i számában

³⁶ E 1927, 51. sz. (március 6.): 7.

Itt olvasható az is, hogy Fengya Igor utoljára 1900. szeptember 23-án, a bokszlerázadás idején kapott utoljára hírt az öccséről, aki Kínából a következő levelet írta neki:

Kedves Igor testvérem! A helyzet itten kritikus. Folyik a harc. Peitáng-erőd [Beitang] elfoglalásánál tizenöt osztrák matróz megsebesült, köztük néhány vas-megyei magyar fiú. Ott voltam s most Pekingbe utazom. Írj nekem Manilába. Minden jót kíván öcséd: Irén.³⁷

Látható, hogy a bokszlerázadás, mint Fengya Ireneusz Kínába kerülésének időpontja következetesen felbukkan. A magyar kalandvágó fiatalember állítólagos levelében leírtak csakugyan összeegyeztethetők a történeti tényekkel. Az osztrák–magyar csapatok 1900. szeptember 10-én kapcsolódtak be a Beitang erőd ostromába, amelyet sikerrel bevettek. A történeti források szerint itt esett el, a bokszlerázadás egyetlen magyar katonája, a tizenkilenc esztendőes Pap Lajos tengerész hadapród, Pap Béla (1845–1916) tábornok fia,³⁸ aki 1906-ban rövid ideig honvédelmi miniszter is volt. Rajta kívül még egy osztrák matróz vesztette életét és további tizenhárom katona súlyos sebesülést szenvedett.³⁹

Az álhír első kimúlása

Tíz nappal később, 1927. március 16-án a *Pesti Hirlap* a következő hírrel már ki is végezte a legendát:

[...] a washingtoni hadügyminisztérium statisztikai hivatal közli, hogy Fengya Henrik, aki Magyarországból került az amerikai hadsereg tisztikarába, majd Kínába, 1896-ban, súlyos betegen került vissza Amerikába és ott egyik farmon meghalt. A hivatalos halotti levelet a hadügyminisztérium irattárában őrzik. Így tehát szétfoslott a kínai tábornok magyar származásáról szóló legenda.⁴⁰

Feltehetően a Henrik név, Fengya Ireneusz Amerikában használt Harry nevének hibásan fordított magyar változata. Annak ellenére, hogy mint azt később látni fogjuk, ez a hír valótlan, Fengya Ireneusz majd csak valamikor 1940 után hunyt el, 1927-ben a magyar nyelvű sajtóban mégis ez a hír jelentette a Fengya–Feng-hírlegenda keltette szenzáció végét.

A hír csakugyan eljutott az Egyesült Államokba is, ahol a sajtón keresztül 1927. március 4-én nem más cáfolta meg azt, mint maga Harry Fengya.

³⁷ *E* 1927, 51. sz. (március 6.): 7.

³⁸ *UI* 1900, 42. sz. (október 14.): 342.

³⁹ *Józsa* 1966: 115.

⁴⁰ *PH* 1927, 61. sz. (március 16.): 13.

A *The Monroe News-Star* első oldalán hozta. Itt azt nyilatkozza, hogy Kassán élő bátyja majd mindenben igazat állít, abban téved csupán, hogy ő lenne a kínai keresztény tábornoak. Elmondása szerint 1893-ban érkezett Kaliforniába, majd három évvel később beállt a hadseregbe, és részt vett a Fülöp-szigeteken vívott harcokban. A bokszerlázadás idején is valóban Kínában tartózkodott, ahol tolmácsként alkalmazta az Egyesült Államok hadseregének kilencedik gyalogezrede. Az orosz–japán háború Mandzsúriában érte, és éveket töltött Szibériában, Kínában, Japánban és más távol-keleti országokban. Az elmúlt kilenc évben azonban Alaszkában él, ahonnan alkalmanként Los Angelesbe utazik.⁴¹

Ezt a hírt másnap a *The New York Times* is átvette,⁴² ennek ellenére a magyar sajtóban nem bukkan fel, hogy Fengya Ireneusz maga is megszólalt volna a személyét érintő, „két világrész szemfüles szenzációhajhászása” kapcsán.

A hírlapi kacsa újraéledése

Mivel Feng Yuxiang továbbra is aktív szereplője, sőt alakítója marad a kínai belpolitikai eseményeknek, a magyar lapok is rendszeresen foglalkoznak vele, de jó ideig nem merül fel állítólagos magyar származása. Az álhír majd egy teljes évtizedig szunnyad, amikor is 1936. december 30-án egyszerre több napilap is beszámol a szenzációról. Ezen a napon kétséget kizáróan számol be a kínai tábornoak magyar származásáról *Az Est*, a *Budapesti Hírlap*, az *Esti Kurír*, a *Friss Ujság*, a *Kis Ujság*, a *Magyarság*, a *Nemzeti Ujság*, a *Pesti Hírlap* stb. A hír gyökere azonban ezúttal is Pozsonyban keresendő. A *Grenzbote* című német nyelvű lap ezt megelőzően egy vezércikket közölt „Kína új urai” címmel, amelyben Feng Yuxiang származásának kapcsán élesztette újra az évtizedes legendát. A pozsonyi lap szerint Fengya Ireneusz gimnáziumi tanulmányait Eperjesen végezte, majd:

17 éves korában a tengerre ment, aranyásó lett Alaszkában és mint amerikai hadiönkéntes, olyan bátran harcolt a spanyolok ellen hogy tisztté léptették elő. A háború végen már Harry Fengya ezredes volt. Sikertelen üzleti vállalkozások után mint amerikai tiszt harcolt a kínai bokszer-lázadásban és Kínában felesé-

4. kép. Harry Fengya cáfolatát tartalmazó cikk címe a *The Monroe News-Star*ban

⁴¹ *The Monroe News-Star* 1927, March 4: 1.

⁴² *The New York Times* 1927, March 5: 4. A cikk címe: „Harry Fengya denies he is Chinese General; Czech Adventurer Appears in Los Angeles and Upsets His Brother’s Identification”.

gül vett egy keresztény kínai leányt, majd 1913-ban belépett katonai oktatónak Juansikkáj [Yuan Shikai] kínai elnök szolgálatába. Szélsőséges kínai nacionalisták oldalán harcolt és szimpatizált a szovjettel, s amikor marsallá lépett elő, félreállott, mert a megerősödött Csang Kaj Csek-féle [Csang Kaj-sek] japánbarát irányzat ellenkezett az ő politikájával.⁴³

A legtöbb magyar nyelvű lap ezt a hírt változatlan formában vagy csak kisebb változtatásokat eszközölve hozza. Akad azonban néhány „alaposabb” zurnalista is, aki még inkább a mélyére ás a legendának, amely így sokkal színeesebb köntösben jelenik meg, és számos, 1927-ben még nem tudott részlet lesz ismert Fengya Ireneusz kalandos életéből. A legenda színesedéséhez, szabad kibontásához talán az is közrejátszott, hogy időközben, 1933. június 18-án, Kassán elhunyt Fengya Igor, az álhír testvéri szeretettől motivált szülőatyja, így a továbbiakban semmilyen információt nem cáfolhatott senki. Azt azonban egyetlen cikk sem említi, hogy ez egy tíz évvel korábbi, már akkor is cáfolt hír újra élesztése. Ezúttal sokkal nagyobb hangsúlyt kap a Fengya család felvidéki magyar–ruszin származása is. *Az Est* például megszólaltatja az egykori ungvári gimnáziumi osztálytársat, Sztripszky Hádor nyugalmazott miniszteri tanácsost. Ő élénken emlékszik a Fengya fiúra, akinek az apja Fengya Péter, az eperjesi egyházmegye görögkatolikus plébánosa volt Bisztra-Krajna községben. Hatalmas termetű, roppant erejű fiúként írja le, aki „cirkuszi akrobatákat is földhöz teremtett”. Emlékei szerint egy szerelmi affér miatt – amelynek nem kívánta megvárni a következményeit – tűnt el Ungvárról. Sztripszky szerint Ireneusz belépett az idegenlégióba, majd évek múlva „magas rangú tiszt lett a kínai hadseregben”.

⁴³ *AE* 1936, 297. sz. (december 30.): 4.

5. kép. A hír címe *Az Estben* 1936. december 30-án

Másnap, 1936 szilveszterén az *Uj Nemzedék* „Gyászejelentés a Feng-legendáról” címen egy félhasábos hírben cáfolja az állítást, és emlékezteti az olvasót arra, hogy ez nem más, mint egy régi hírlapi kacsa:

A hírt minden szökőévben agyonütik ugyan és bebizonyítják, hogy szó sem igaz belőle, de azért páratlan életerővel ugrik talpra ismét és járja be a magyar sajtót. Egyre színesedik, dagad a mesefolyam a kalandos sárosi gyerekről, Iréneuszról [...] Fájdalomtól megtört szívvel kell jelentenünk, hogy a legenda örökre kimúlt és még a legszikkadtabb uborkaszezonban sem ébreszthető fel többé [...]”⁴⁴

Nem tudni, milyen forrásból, de közli Fengya Ireneusz bátyjához, Igorhoz, a kassai táblabíróhoz, 1927. március 17–27-én írott levelét:

Kedves Öcsém, Igor! Az amerikai lapokban láttam, hogy te odahaza a keresztény kínai tábornok személyében engem ismertél fel és felfedezésedet Rev. Cserniczky István, a bridgeporti katolikus plébános is megerősítette az itteni lapokban. Ezt a tévhitet azonnal megcáfoltam az illetékes lapoknál s most Tégedet is meg akarok nyugtatni, hogy én még hosszú évek előtt Jöttem el Kínából és jelenleg Amerikában élek... Én jelen leveletem Los Angelesből írom, de nem-sokára Alaszkába megyek, hol az évnek nagyobb részét töltöm. Remélem, hogy soraim eljutnak Hozzád és Te sietsz majd válaszolni ezekre, hisz úgy várok már

⁴⁴ UN 1936, 298. sz. (december 31.): 4.

valami hírt felöled és a családról... Minden jót kívánok addig is, míg újra felkereshetlek soraimmal és nagyon sokszor csókol szerető bátyád: Irén.⁴⁵

A levél tartalma feltűnően hasonlít azokra az amerikai lapokban megjelent cikkekre, amelyekben Harry Fengya cáfolta bátyja feltevését. Nem kizárt, hogy az *Uj Nemzedék* ezek és a már közölt Ireneusz-levél alapján saját maga kompilálta ezt a bizonyítékot. Az ismeretlen újságíró tettét ezzel együtt is azonban inkább csak hatásvadász fogásnak tekinthetjük, de semmiképpen nem rosszindulatú hamisítás, hiszen, mint fent láttuk, az állevelben olvasható információk, csakugyan Harry Fengyától származnak.

Hiába azonban a cáfolat, az álhír az újév elején még makacsul tartja magát nemcsak a hazai, de a nemzetközi sajtóban is. 1937 januárjának első hetében még az olyan „későn ébredő” lapok, mint például a kolozsvári *Ellenzék* (január 3.), közlik a szenzációt, amelyben a korábbiakhoz képest semmi új információ nem olvasható.

1937. január 3-án azonban a *Pesti Hirlap* újságírója újabb diáktársat szólaltat meg. Balogh Bálint, a budai görögkatolikus esperes-plébános „mindjárt első szavaival megerősítette, hogy Feng tábornagy és Fengya Ireneusz egy személy”. Megemlékezik a „Toldi-erejű” ifjú páratlan fizikális adottságairól, majd így folytatja:

Úgy látszik, jogászkorában hagyta el véglegesen Magyarországot, hogy kövesse ködös céljait. Én jóval később, mint pap, Amerikába kerültem, ahol hosszú évekig az ottani görög katolikus egyházmegye kancelláriusa voltam. Évtizedes szünet után megint hírt kaptam itt Fengya Ireneuszról; sokat írtak róla az amerikai lapok, mint a leghíresebb bálnavadászlóról, akit ismertek az Északi Jeges-tengertől a Déli sarkvidékig. Matrózként kezdte, de óriás ereje és ügyessége révén hírnévhez jutott és társtulajdonosa lett egy cethalászó vállalatnak [...]⁴⁶

Balogh plébánosnak nincsenek pontos értesülései arról, hogyan került Ireneusz Kínába, de a Fenggel való azonosságát teljes meggyőződéssel állítja.

A *Pesti Hirlap* nem engedi kihűlni a témát. Az 1937. január 12-i számban Mészáros Pál, a giráltyi járásbíró veszi sorra a Fengya család tagjaival kapcsolatos emlékeit, felidézve és kiemelve azokat a részleteket, amikor megerősítik Fengya Ireneusz és Feng tábornok azonosságát. Az olvasók az alábbi, eddig nem ismert részleteket ismerhetik meg a cikkből, amelyeket Mészáros még egykori barátjától, Fengya Igortól hallott:

[...] mint a görög katolikusoknál szokásos – két keresztnévet viselt: Ireneusz és János; a „Hsziang” valószínűleg „Jan”-t jelent kínai selypítéssel [...] Dél-Ame-

⁴⁵ *Uo.*

⁴⁶ *PH* 1937. 2. sz. (január 3.): 6.

rikába került és eleinte mint erőművész, majd mint matróz, később mint bálnavadász folytatta életét, később pedig a boxer-lázadásban s az Egyesült Államok Cuba elleni hadjáratában harcolt. Ennyit hallott róla, de hogy miképpen került öccse Kínába s hogyan lett tábornok belőle, arról fogalma sincs.⁴⁷

Az álhír újabb halála

1937. március 20-án *Az Est* felidézi 1936. december 30-i cikkét, amelyben Sztripszky Hiaodor miniszteri tanácsos nyilatkozott Fengya Ireneuszról. Az új cikkben azt állítják, hogy erről a cikkről értesült a Népszövetség titkári hivatalának egyik kínai diplomatája, akitől január 19-i keltezéssel megkapták Feng Yuxiang részletes önéletrajzát:

Feng Yu Hsiang [Feng Yuxiang] tábornok 1880-ban Csao-Hsienben [Chaoxian 巢縣] született. Tizenhat éves korában belépett a tien-csini [Tianjin 天津] katonaiskolába. A kadétiskola sikeres elvégzése után 1898-ban a kínai hadsereg tisztje lett. Felettesei nagyon meg voltak elégedve a fiatal tiszttel, így a vezérkar hadiiskolájába vezényelték, amelyet szintén kitüntetéssel végzett.

A császári hadseregben szolgált a vezérkari iskola elvégzésétől egészen az 1911-es forradalomig. A köztársaság kikiáltása után továbbra is a kínai hadsereg tisztje maradt és ma is vezénylő tábornok. Ez Feng generális pontos életrajza, amelyet ő maga közölt velem, így nem hiszem, hogy fiatalkorában Magyarországon járhatott volna.⁴⁸

Az Est ezzel végérvényesen megcáfoltnak tekinti a hírt. Csakhogy az évtizedes hírlapi kacsa a bécsi sajtó révén kap még egy újabb, utolsó lendületet. 1937. január 21-én a *Délamerikai Magyarság* a bécsi *Weltblatt* „hasábos cikkére” hivatkozva⁴⁹ tarja életben az álhírt tovább színezve izgalmas és egzotikus részletekkel:

A különös karriert befutott Fengya Ernő [sic!] egy felvidéki falu ortodox papjának fia volt, középiskoláit Ungváron végezte, majd Eperjesen jogot hallgatott, de tanulmányait nem fejezte be, hanem 19 éves korában kivándorolt Magyarországból és az Unió területén telepedett le. Ott először cipőtisztítással kereste meg kenyerét, majd csakhamar egy bálnavadászhajó fedélzetére szegődött el matróznak. Néhány év múlva Grönlandban tűnt fel, ahol egy bálnavadászattal foglalkozó vállalkozást létesített és 1910-ben már Grönland leggazdagabb embere volt. A bécsi lap értesülése szerint két esztendő múlva már Kínában volt, ahol Belső-Mongólia területén az egyik fosztogatásból élő fegyveres rablóbanda

⁴⁷ *PH* 1937, 8. sz. (január 12.): 8.

⁴⁸ *AE* 1937, 15. sz. (január 20.): 14.

⁴⁹ A bécsi lapban megjelenteket nemcsak a magyar nyelvű sajtó vette át, de a legenda az Egyesült Államokban is feléledt (pl.: „Chinese General Declared Hungarian!” címen a *The Straits Times* 1937. január 30-i számában).

vezetését vette át. Hatalma később nagymértékben megnövekedett és a világháború befejezése után már mint Kelet- Kína mindenható urát látjuk viszont.⁵⁰

Az álhír azonban ekkortól kezdve kikopni látszik a hírlapokból. Az *Uj Nemzedék* újságírója 1936 decemberében ekként temette el a legendát:

Bele kell tehát törödnünk abba, hogy ha Jelky Andrásokat, Benyovszky Móricokat, Kőrösi Csorna Sándorokat és egyéb kalandos embereket adtunk is a világnak, ha egy néhai jó kolozsvári professzor szerint még Ádám és Éva is magyarok voltak, de kínai marsallokat ez idáig nem sikerült exportálnunk!⁵¹

Supka Géza (1883–1956) az 1937 márciusában, a baloldali *Népszava* hasábjain megjelent „Magyar diaszpóra” című, kritikus hangú és szarkasztikus írásában végérvényesen lezárta a hírlapi kacsát:

Ha Kínában üti föl fejét a polgárháború réme, akkor nálunk nyomban tisztában vannak vele, hogy Feng-Ju-Sziang [Feng Yuxiang], az úgynevezett „keresztény tábornok”, tulajdonképpen Fengya Ireneusz egykori kassai táblabírónak harminc évvel ezelőtt elkallódott fivére. S aztán hiába közli a bécsi kínai követség a kínai tábornok hivatalos éleadatait, amelyeknél fogva An-Veiben [sic!]⁵² született s amerikai misszionáriusok iskolájában nevelkedett, nálunk már az Isten sem veszi le róla a magyar eredet gyanúját.⁵³

A hír utóélete

Öt évvel később, 1942 júniusában még egyszer és alighanem utoljára bukkan fel a híresztelés, hogy a keresztény kínai tábornok magyar származású. A *Magyarságban* annak kapcsán jelenik meg egy cikk, hogy Feng tábornok ötezer katonájával átpártolt a japánokhoz. Feng újabb „árulását”, ekkor már bölcs, stratégiaileg kiváló döntésként értékeli a lap, amely miután tömören összefoglalva ismerteti a tábornok magyar származását és „igazi” életútját, e szavakkal zárja a cikket: „A fenti hír kiváló politikai érzékre valló, újabb fordulatról számol be Feng-Yu-hsziang [Feng Yuxiang] alias Fengya János kínai tábornok kalandos életében.”⁵⁴

A külföldi sajtóban nem találtuk annak nyomát, hogy a legenda, az álhír ezt követően bármikor is felbukkant volna. Fengya Ireneusz e híresztelésen túl nem vált olyan jelentős személylé, hogy életét különösebben dokumentálták volna.

⁵⁰ *DM* 1937, 1084. sz. (január 21.): 3.

⁵¹ *UN* 1936, 298. sz. (december 31.): 4.

⁵² Helyesebben Anhui tartományban.

⁵³ *NSZ* 1937, 65. sz. (március 21.): 7.

⁵⁴ *Magyarság* 1942, 142. sz. (június 25.): 2.

További sorsáról csupán annyi ismerettel rendelkezünk, hogy az 1940-es, Egyesült Államokbeli népszámlás szerint, az alaszakai Anchorage-ban lakó, akkor hatvanöt esztendőes Harry Fengya 1875-ben született Magyarországon, és akkor lakás- vagy szobakiadásból, afféle háziúrként (*lodger*) tevékenykedett, házában tíz másik személy lakott albérlőként vagy ágyrajáróként.⁵⁵ Halálának helye és időpontja is ismeretlen.

Azzal kapcsolatban sem rendelkezünk információval, hogy Feng Yuxiang az 1948. szeptember 1-jén bekövetkezett halálig bármikor is értesült-e a személye, a származása kapcsán felröppent legendáról. Önéletrajzában mindenestre erre vonatkozóan nem szerepel utalás.

Feng tábornok családjának azonban a későbbiekben még találkozunk magyar vonatkozású kapcsolatával. Az 1990-es évek derekán Kínában érdekes hír látott napvilágot, amely arról tudósított, hogy egy magyar idős úr, egy bizonyos Sándor (Shandeer 山德爾) fiatalkori szerelmét szeretné felkutatni, aki nem más, mint Feng Yuxiang tábornok egyik lánya, Feng Yingda 馮穎達. Sándor, akinek a családneve nem szerepel a kínai nyelvű cikkekben, és kiderítenem sem sikerült, az 1940-es évek végén ösztöndíjas hallgatóként tanult a moszkvai Frunze Katonai Akadémián, és itt, a Szovjetunióban ismerkedett meg az akkor orvosnak készülő Feng Yingda-val. Évekkel később a két fiatal hazatért Magyarországra és Kínába, többé nem találkoztak, a kapcsolatuk pedig megszakadt. A keresés nem járt eredménnyel, csak a nővérét, a szintén orvosként végzett Feng Lida-t 馮理達 (1925–2008) sikerült felkutatni. A történet részletein kívül tőle származnak azok az információk is, hogy húga, Feng Yingda később férjével kivándorolt az Egyesült Államokba, ahol 1990-ben elhunyt.⁵⁶ A budapesti kínai nagykövetség egykori munkatársa közreműködésével zajlott keresésnek és az ennek kapcsán napvilágot látott kínai híradásnak magyar nyelvű említését nem találtam. A kínai nyelvű cikkekben nem szerepel utalás arra, hogy a magyar és a nemzetközi sajtóban korábban, az 1920-as és 1930-as években Feng Yuxiang tábornok magyar származásának gyanúja bármikor is felmerült volna.

Konklúzió

A Feng–Fengya-hírlegenda nem a modern értelemben vett álhír vagy hoax volt. Az elemzése arra világított rá, hogy a korabeli hírlapi kacsa „műfaja” egy, a korra jellemző sajátos tulajdonsággal egészül ki, pontosabban az érzelmek kiváltására alkalmas kritérium sajátos színezetet kap, ami nem más, mint a nemzeti önérzet. Alighanem ennek lehetett a legmeghatározóbb szerepe abban,

⁵⁵ 1940 U.S. Census (lásd Felhasznált irodalom).

⁵⁶ Wang 2001.

hogy a kínai keresztény tábormok magyar származásával kapcsolatos híresztelés egy évtizeden belül kétszer is szárnya kaphatott. A kassai táblabíró, Fengya Igor személyes élménye – és egyben tévedése is –, amikor Feng Yuxiangban az évtizedek óta elveszett fivérét vélte felfedezni, „szerencsés módon” találkozott a keletre forduló magyar és a többre, nagyobbra hivatott nemzet szemléletével.

A már korábban idézett Supka Géza így fogalmaz a Feng–Fengya-sajtólegendához hasonló esetek kapcsán: „kalandos napjainknak kalandorok a hősei”.⁵⁷ Tagadhatatlan, hogy bár Fengya Ireneusznak érdekes, fordulatokban, kalandokban gazdag élete lehetett, mégsem tekinthetjük őt annak a klasszikus „kalandorfigurának”, mint amilyen például Trebitsch Ignác volt. A róla megismertek alapján nem állíthatjuk, hogy bármikor is a nagy befolyással, hatalommal bíró személyek kegyeit kereste volna, aki nem retten vissza a szélhámosságtól sem, ha érvényesülni szeretne. Nem kovácsolt tőkét a Feng Yuxianghoz való állítólagos hasonlóságából sem. Története – majd egy évszázaddal később – éppen ezért számunkra nem is az ő személye okán lehet érdekes és tanulságos, hanem sokkal inkább a Magyarországon akkor uralkodó korszellem megismeréséhez, megértéséhez segíthet hozzá. Annak a sajátos magyar korszellemnek, amelyet a két világháború között az „itthon rekedtek” alakítottak, amelynek éppúgy része volt a Nyugattól való kiábrándultság, mint a Kelet felé fordulás. S miközben a távolba szakadt hazánkfiaiban népünk, nemzetünk képviselőit láttuk, a nemzeti önértetünk okkal vagy ok nélkül, de feléledhetett egy-egy rövidebb ideig. Supka ezt a jelenséget bemutató szarkasztikus, ironikus hangvételű írásában így folytatja:

[...] van a „magyar diaszpórának” egy kínosabb fejezete is. Erről se felejtkezünk meg. A nagyfene öndicsérésbe úgy belejöttünk, hogy most már hovatovább mindenki, aki a külföldön feltűnik, itthon abba a gyanúba keveredik, hogy hiszen tulajdonképpen ez is magyar ember („Isten éltesse!”) s erre aztán valahány kalandos életű, bizonytalan sorsú figurája van a külföldnek – főként az olyan országoknak, amelyek maguk is kalandos éveket élnek az utóbbi évtizedekben –, egykettőre kiderítjük róluk, akár igaz, akár sem, hogy azok is magyarok.⁵⁸

A Feng–Fengya-hírlegenda kapcsán végezett kutatásom egyik, „járulékos” eredményeként sikerült kideríteni, hogy az 1900-as bokszerlázadás idején – amely Kína és Magyarország (akkor Osztrák–Magyar Monarchia) közötti első és azóta is egyetlen közvetlen katonai konfliktus volt –, az eddig ismert magyar személyeken kívül Fengya Ireneusz is Kínában tartózkodott, mint az Egyesült Államok kilencedik gyalogezeredének kínai–angol tolmácsa.

⁵⁷ NSZ 1937, 65. sz. (március 21.): 8.

⁵⁸ NSZ 1937, 65. sz. (március 21.): 7.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

AE	Az Est
AN	A Nép
DM	Délamerikai Magyarország
E	Ellenzék
FU	Friss Ujság
M	Magyarország Magyarság
MSZ	Magyar Szemle
NSZ	Népszava
KU	Kis Ujság
NU	Nemzeti Ujság
PH	Pesti Hírlap
PN	Pesti Napló
U	Ujság
UB	Uj Barázda
UI	Uj Idők
UN	Uj Nemzedék

1940 U.S. Cenus. Harry Fengya. *Archives.com*. <http://www.archives.com/1940-census/harry-fengya-ak-10249750> (Utolsó megtekintés: 2019. október 10.).

Feng Yuxiang 馮玉祥 2006. *Wo de shenghuo* 我的生活 [Életem]. Peking: Shijie zhisi chubanshe.

Felhasznált másodlagos szakirodalom

Ablonczy Balázs 2016. *Keletre, magyar! A magyar turánizmus története*. [Budapest]: Jaffa Kiadó.
Broomhall, Marshall 1923. *Marshall Feng: A Good Soldier of Jesus Christ*. London: China Inland Mission and Religious Tract Society.

Farkas Ildikó 1993. „A turánizmus”. *Magyar Tudomány* 7: 860–868.

Farkas Ildikó 2022. „The Hungarian Nippon Society”. *Journal of East Asian Cultures* 1: 75–103.
<https://doi.org/10.38144/TKT.2022.1.6>

Fenby, Jonathan 2003. *Generalissimo: Chiang Kai-shek and the China He Lost*. New York: Simon & Schuster.

Fenby, Jonathan 2008. *Modern China. The Fall and Rise of a Great Power, 1850 to the Present*. New York: Ecco.

Gernet, Jacques 2001. *A kínai civilizáció története*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Goforth, Jonathan 1919. *A Chinese Christian General, Feng Yu Hsiang*. Chefoo: printed by James McMullan.

Jordán Gyula 1999. *Kína története*. Budapest: Aula.

Józsa Sándor 1966. *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Sheridan, James E. 1966. *Chinese Warlord: The Career of Feng Yu-hsiang*. Stanford University.

- Szendrei László 2010. *A turainzmus. Definíciók és értelmezések 1910-től a II. világháborúig.* Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor.
- Wang Mingpei 王民培 2001. „Xunzhao Fengyuxiang zhinü de xiongyali ren 尋找馮玉祥子女的匈牙利人 [Feng Yuxiang fiait és leányait kereső magyar ember]”. *Zhongguo funü* 中國婦女. 2001. 9. (Internetes hozzáférés: <https://news.eastday.com/epublish/big5/paper148/20010930/class014800023/hwz501813.htm>; utolsó megtekintés: 2019. 10. 19.).

Képek jegyzéke

1. kép: A kínai hadurakat ismertető grafika 1926-ból. *Kis Ujság* 1926, 18. sz. (december 5.): 3. Ez a kép a magyar szerzői jogról szóló törvény (1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról) értelmében Magyarországon közkinccsnek minősül, szabadon történő felhasználását ugyanennek a törvénynek az 1. cikk (5) bekezdése biztosítja.
2. kép: Az 1926 januárjában vereséget szenvedett Feng Yuxiang európai „tanulmányútjáról” tudósító hír. *Friss Ujság* 1926. 13. sz. (január 17.): 5. Közkinccs.
3. kép: Feng Yuxiang fényképével illusztrált hír a *Pesti Hirlap* 1927. február 27-i számában. *Pesti Hirlap* 1927. 47. sz. (február 27.): 12. Közkinccs.
4. kép: Harry Fengya cáfolatát tartalmazó cikk címe a *The Monroe News-Star*ban. *The Monroe News-Star* 1927. March 4: 1. Ez a kép az Egyesült Államokban kiadott újságban jelent meg. Az Egyesült Államokban a névtelen vagy álnevű művek szerzői jogi feltétele, hogy a közzététel óta legalább 95 év teljen el, és így közkinccsnek minősül, amely szabadon felhasználható.
5. kép: A hír címe *Az Est*ben 1936. december 30-án. *Az Est* 1936. 297. sz. (december 30.): 4. Közkinccs.